

Tilburg University

Ronald Dworkin (1931-2013) en de democratische rechtsstaat

Adams, M.; Meijer, K.T.

Published in:
Nederlands Juristenblad

Publication date:
2013

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Adams, M., & Meijer, K. T. (2013). Ronald Dworkin (1931-2013) en de democratische rechtsstaat. *Nederlands Juristenblad*, 2013(9), 550-553. [436].

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Ronald Dworkin (1931-2013) en de democratische rechtsstaat

Maurice Adams en Karsten Meijer¹

Op 14 februari jongstleden overleed R.M. (Ronald Myles) Dworkin; hij werd 81 jaar oud, en is een van de grootste rechtsfilosofen en denkers over de democratische rechtsstaat uit de recente geschiedenis. Hij was bovendien niet alleen een intellectueel die wereldberoemd was in academische kringen; onder andere via zijn vele artikelen in *The New York Review of Books*, drukte hij decennialang tevens zijn stempel op het publieke debat in vooral de Verenigde Staten. In ieder geval was in de Engelstalige wereld de afgelopen dagen aan erkenning voor Dworkin geen gebrek. De *New York Times* noemde hem in een *obituary* een ‘public intellectual of bracingly liberal views who insisted that morality is the touchstone of constitutional interpretation.’ Guido Calabresi, voormalig decaan van de Yale Law School, had het in diezelfde krant over ‘the primary legal philosopher of his generation.’

Ronald Dworkin werd in 1931 geboren in Worcester (Massachusetts). Hij groeide op in Providence (Rhode Island) en werd opgevoed door zijn moeder, die haar inkomen verdiende met het geven van pianolessen. Dankzij een beurs kon hij filosofie studeren aan Harvard University. Daarna ging hij met een prestigieuze *Rhodes Scholarship* op zak rechten studeren in Oxford, een studie die hij vervolgens tevens aan, opnieuw, Harvard voltooide. Na zijn studies werkte hij eerst als assistent – *law clerk* – van de eminente rechter Learned Hand. Deze noemde Dworkin in een brief aan Felix Frankfurter, rechter van het *US Supreme Court*, ‘the law clerk to beat all law clerks.’ De *New York Times* vermeldt ironisch dat dit compliment enigszins ondermijnd werd door de spelling van zijn naam: *Roland* Dworkin. Frankfurter bood hem desalniettemin een baan aan. Dworkin ging er niet op in, hij koos voor een carrière als advocaat, een bestaan dat vier jaar duurde. In 2011 zei hij daarover: ‘When I was a Wall Street lawyer, I realised I didn’t want that life. So I went and did what I found most fulfilling, thinking about, arguing for the things that are hard, important and rewarding.’² Een en ander bleek de start van een academische loopbaan die hem langs vele prestigieuze universiteiten voerde en eervolle prijzen opleverde. Gedurende de rest van zijn leven bleef hij zich bewegen tussen de Verenigde Staten en Engeland: hij werd in 1962 hoogleraar aan Yale, keerde in 1969 terug naar Oxford als opvolger van de befaamde Herbert Hart als *professor of jurisprudence*, had vervolgens sinds 1975 tevens een aanstelling aan New York University, een positie die hij op latere leeftijd, na zijn emeritaat te Oxford in 1998, combineerde met een hoogleraarschap aan University College London. Zijn veelzijdige vorming en carrière droegen in hoge mate

bij aan de reikwijdte van zijn werk; dat strekt zich uit van de taal filosofie, de politieke en moraal filosofie, tot aan de praktijk van vooral het constitutionele recht. Het probeerde daartussen bovendien eenheid te creëren.

Dworkin’s talent werd al snel erkend. Eén anekdote is wel heel sprekend:³ toen Hart in 1955, op het moment waarop zijn *The Concept of Law* nog niet was gepubliceerd maar wel al figureerde in de hoorcolleges die hij verzorgde, ‘undergraduate’ tentamens moest nakijken, stootte hij op het tentamen van de dan 23-jarige Dworkin. Tegenover een van zijn promovendi, de later bekend geworden strafrechtsfilosoof Herbert Morris, drukte hij zijn ongerustheid uit over de fundamentele kritiek die het tentamen bevatte voor de opvattingen die later in *The Concept of Law* terug zouden komen. Hart bewaarde het tentamen en memoëerde eraan toen Dworkin hem opvolgde als hoogleraar in Oxford. Het Hart-Dworkin-debat is inmiddels een van de klassiekers in de rechtsfilosofie.

Ook de levensstijl van Dworkin kreeg overigens alomerkening: charmant, goed gekleed, en gretig consument van de geneugten des levens. Zijn collega Thomas Nagel noemde Dworkin een van de minst ascetische en meest wereldse personen die hij kende.⁴

Dworkin’s opvatting over de democratische rechtsstaat nam aanvankelijk een metafoor over ‘rights as trumps’ als aandachtstrekker. Deze opvatting werd voor het eerst uitgebreid en krachtig ontwikkeld in zijn voor juristen mischien wel meest baanbrekende boek *Taking Rights Seriously* uit 1977, in feite een verzameling eerder gepu-

bliceerde essays.⁵ *Rights* – vrijheidsrechten –, zo stelde Dworkin, behoren als troefkaart te fungeren tegenover overwegingen van algemeen belang of beleidsdoelen, dusdanig dat wanneer die botsen met het algemeen belang de *rights* in principe voorrang dienen te krijgen. Op zichzelf genomen was dit geen al te revolutionaire opvatting; het was er een die, zoals Dworkin zelf ook toegaf, vroede voorvaderen kende (Locke, Kant). Maar Dworkin verschilde

Door *rights* als troefkaarten te verankeren gaf hij er bijzondere betekenis aan

onder meer van die voorvaderen doordat hij vrijheidsrechten niet fundeerde in een of andere metafysische of natuurrechtelijke opvatting, maar veeleer in de juridische en politieke praktijk die in een bepaalde samenleving is ontstaan (later wat meer daarover).

In ieder geval, door *rights* als troefkaarten te verankeren gaf hij er bijzondere betekenis aan: de burger zou die immers in principe succesvol moeten kunnen uitspelen tegen de overheid of medeburgers, wanneer die er een inbreuk op (dreigen te) maken. Het bericht is duidelijk: de persoonlijke vrijheid mag niet worden beteugeld ten behoeve van wat een meerderheid als een ‘common good’ ziet. In het verlengde daarvan zijn democratie en rechtsstaat (vrij vertaald als *rule of law*) ook niet los van elkaar te koop; ze zijn onlosmakelijk verbonden: ‘The rule of law on this conception (...) does not distinguish (...) between the rule of law and substantive justice; on the contrary it requires, as part of the ideal of law, that the rules in the rule book capture and enforce moral rights.’⁶ Een democratische rechtsstaat – een frase overigens waarvoor in de Engelse taal nauwelijks een equivalent bestaat – kenmerkt zich in een dergelijke opvatting door de wijze waarop er door de overheid met minderheden en minderheidsbelangen wordt omgegaan, en een democratie kan niet worden gereduceerd tot meerderheidsbesluitvorming.

Dit inzicht loopt als rode draad door het gehele oeuvre van Dworkin, dat aanvankelijk vooral rechtstheoretisch gericht leek, maar gaandeweg ook expliciet politiek- en moraalfilosofisch werd uitgediept in boeken als *Sovereign Virtue*,⁷ *Is Democracy Possible Here?*⁸ en *Justice for Hedge-*

*hogs*⁹ (wat door sommigen ook wel als zijn *magnum opus* wordt gezien). Hij vertaalde zijn inzichten overigens ook naar heel specifieke onderwerpen, zoals in zijn boek over abortus en euthanasie: *Life’s Dominion: An Argument About Abortion, Euthanasia, and Individual Freedom*.¹⁰

Dworkin stelde dat de bescherming van persoonlijke vrijheid en autonomie vooral in overeenstemming is met het zelfbegrip¹¹ van onze gemeenschap, zoals dat historisch tot ontwikkeling is gekomen en waarin het hedendaagse westerse recht, en de (Amerikaanse) grondwet, zich situeert. De gelijkheidsgedachte, begrepen als het gegeven dat iedereen gelijk respect toekomt – alle burgers hebben gelijk recht op respect als autonoom en *dus* vrij persoon; vrijheid als functie van de gelijkheid! –, vormt volgens hem de meest wezenlijke politieke moraal die het recht als geheel ondersteunt en kenmerkt. Die moraal is ontleend aan of heeft zich ontwikkeld uit belangrijke historische gebeurtenissen, uit documenten (zoals voor Dworkin als Amerikaan bijvoorbeeld de *Declaration of Independence*, en voor ons Europeanen de *Déclaration des droits de l’homme et du citoyen* of misschien wel het Plakkaat van Verlatinghe), rechtspraak, maar ook uit ideeën over de samenleving als een ‘fair system of cooperation’ (om de terminologie van Rawls te gebruiken). Het is dus het resultaat van eeuwen democratisch denken en de ontwikkeling van een overeenkomstige juridische (constitutionele) praktijk. Daardoor is er niet alleen een publiek inzicht ontstaan over die democratische praktijk en dito waarden, maar heeft zich ook een zekere loyaliteit ten aanzien daarvan ontwikkeld. Het gaat in die zin dus niet om een louter toevallig en ook niet om een neutraal gegeven, maar om een gegeven dat doorheen de geschiedenis een fundamentele betekenis heeft gekregen, en dat vanuit die optiek dan ook niet zomaar kan worden ingeruild voor enige andere opvatting.

Daarin lag wat Dworkin betreft ook de bijzondere betekenis van de rechter tegenover de wetgever besloten, want die rechter wordt prominent begrepen als het bastion waarin de voormelde opvatting uiteindelijk bescherming krijgt. De wetgever stelt door middel van wetgeving algemene regels op waarin beleidsargumenten en -doelen een bijzondere rol kunnen spelen. Dat ligt anders bij de rechtspraak; de interpretatie door de rechter van wetgeving zal in zekere zin moeten worden gestuurd door de overweging van de rechter dat in het bewerkstelligen en nastreven van beleid de overheid rechten aan de burgers heeft ontnomen. Op basis van die vooronderstelling zal bijvoorbeeld in de context van het strafrecht de rechter zich altijd moeten afvragen in welke mate een beklaagde recht

Auteurs

1. Prof. dr. M. Adams is hoogleraar democratische rechtsstaat namens het fonds, tevens hoogleraar encyclopedie van het recht, Tilburg Law School. Mr. drs. K. Meijer is medewerker en coördinator van het project ‘Nederland rechtsstaat’, Tilburg Law School.

Noten

2. *The Guardian* 14 februari 2013.
3. Een en ander valt te lezen in de biografie van HLA Hart: N. Lacey, *A Life of HLA Hart. The Nightmare and the Noble Dream*, Oxford, Oxford University Press, 2004.
Hierover M. Adams, ‘Naar aanleiding van A Life of HLA Hart’, *Nederlands Tijdschrift voor Rechtsfilosofie en Rechtstheorie* (R&R)

2005, p. 283-301.

4. *New York Times* 14 februari 2013.
5. Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts), 1978.
6. *A Matter of Principle*, Harvard, Harvard University Press, 1985, p. 11.
7. Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press, 2000.
8. Princeton, Princeton University Press, 2006.

9. Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press, 2011.

10. New York, Knopf, 1993.

11. De term werd in deze context geïntroduceerd door van Oenen, die het gebruikt doorheen de enige Nederlandstalige monografie over Dworkin. G. van Oenen, *Conventie en rechtsintrie*, Zwolle, Tjeenk Willink, 1994.

Ronald Dworkin © Hollandse Hoogte/Camera Press/Graham Turner

heeft op vrijspraak, en niet in welke mate de overheid er recht op heeft dat die veroordeeld wordt.

Maakt dit alles de rechter niet tot een niet verkozen politieke actor, een filosoofkoning? Niet volgens Dworkin, want een stabiel westers rechtssysteem geeft volgens hem immers uitdrukking aan een bepaalde politieke filosofie (zoals hierboven in zijn ontstaansgeschiedenis samengevat) die de eenheid en coherentie van het rechtssysteem bewerkstelligt en weet te rechtvaardigen en bevorderen. Deze filosofie komt dus ook in het recht daadwerkelijk tot uiting en dient daar dagelijks over de boeg van met name ook de rechtspraak verdere uitwerking te krijgen. In zijn boek *Law's Empire* uit 1986 heeft Dworkin hiervoor de frase *law as integrity* gemunt.¹² De rechter moet zich bij de interpretatie van het recht dus laten inspireren door die waarden. Zou de rechter dat niet doen dan zou hij het wezenlijke aspect van het eerder vermelde zelfbegrip, zoals onder meer en misschien zelfs vooral tot uiting komend in de *constitution*, kunnen veronachtzamen: door middel van *rights* bescherming bieden tegen meerderheidsopvattingen.

Dworkins opvatting over *law as integrity* heeft een terugblikkend ('fit') en een toekomstgericht aspect ('justification'). Wat het eerste betreft: de rechter dient de morele principes die zijn interpretatie sturen te lokaliseren in de traditie – de historische en sociale kenmerken van het rechtssysteem. De rechter moet zich steeds afvragen of zijn interpretatie van dit netwerk 'could form part of a

coherent theory justifying the network as a whole. No actual judge could compose of anything approaching a full interpretation of all of his community's law at once. But an actual judge can (...) allow the scope of his interpretation to fan out from the cases immediately in point to cases in the same general area or department of law, and then still farther, so far as this seems promising.'¹³ Wat het tweede aangaat: vervolgens moet het juridisch inzicht dat uit de eerste fase van interpretatie voortvloeit eventueel verbeterd worden naar de toekomst toe. Niet alleen moet de aldus ontwikkelde opvatting dus passen in een zo goed mogelijke interpretatie van het reeds uitdrukkelijk gepositieerde recht, maar die interpretatie moet tevens de normatief beste rechtvaardiging geven van dat recht als geheel. Volgens Dworkin moet de rechter zich daarom bij interpretatie beschouwen als een van de vele auteurs van een kettingroman. Vandaar ook dat een interpretator van een juridische tekst op basis van deze opvatting niet in volkomen vrijheid beslissingen neemt over de betekenis van het recht, of zich mag beperken tot een historische interpretatie daarvan, of zijn persoonlijke politieke moraal mag lezen in een juridisch document. Wel integendeel, want het doel van een interpretator moet zijn het bewerkstelligen en bevorderen van integere coherentie op basis van het *bestaande* recht. Daarbij is het welhaast onvermijdelijk dat sommige onderdelen van het geëxpliciteerde (gepositieerde) recht als vergissing verschijnen, die dan mogen worden verbeterd.¹⁴ Vandaar dat '[w]hen a judge declares that a particular principle is instinct in law, he reports not a simple-minded claim about the motives of

past statesmen, a claim a wise cynic can easily refute, but an interpretive proposal: that the principle both fits and justifies some complex part of legal practice, that it provides an attractive way to see, *in the structure of that practice*, the consistency of principle integrity requires.’¹⁵

Over Dworkins werk, en zeker over het nogal idealistische karakter ervan, is heel wat debat gevoerd, vaak opvallend polemisch (wat ook wel met de combatieve stijl van Dworkin zelf te maken zal hebben gehad). We geven hier slechts drie voorbeelden, in het besef dat over insignificant werk nauwelijks gesproken wordt. Zo zou het doorde-semde zijn van een al te exclusief Amerikaans perspectief, inclusief de aldaar aanwezige vorm van grondwettigheids-toetsing en de prominente rol van het *US Supreme Court* daarin. Bovendien, en in de tweede plaats, zal er op basis van Dworkins theorie over de rol van de rechter in de democratische rechtsstaat, potentieel altijd een bepaalde spanning bestaan tussen wat het voorhanden zijnde gepositiverde juridisch materiaal ons leert, en wat vanuit een (intern) moreel standpunt de beste manier is om dat materiaal te interpreteren. Consequentie van deze opvatting is natuurlijk wel dat het juridische systeem als dusdanig niet al te veel fouten mag bevatten, omdat de normatieve dimensie van het recht voortvloeit uit dat recht zelf. Zijn rechtsfilosofie lijkt wat dat aangaat op een perpetuum mobile, en heeft iets conserverends. Ten derde, en daarbij aansluitend, waarom is het zo vanzelfsprekend dat overwegingen van algemeen belang – overwegingen met betrekking tot wat het *common good* zou vereisen – in principe niet door de rechter in een belangenafweging

mogen worden meegewogen wanneer er een *right* door in het gedrang komt? Waarom zouden overwegingen die betrekking hebben op bijvoorbeeld een schoon leefmilieu niet of nauwelijks mogen doorwegen¹⁶ indien daar persoonlijke belangen in de vorm van *rights*, zoals een recht op vrije consumptie (afgeleide van het eigendomsrecht), door geschonden worden? Dient de door Dworkin voorgestane norm van behandeling als gelijke losgekoppeld te worden van opvattingen over wat een samenleving ook anderszins ten diepste engageert, en van bepaalde maatschappelijke opvattingen over wat het betekent een goed

Een gigant heeft ons verlaten, maar de erfenis is blijvend

leven te leiden? Zijn verankering van *rights as trumps* is wel heel stellig, zou zelfs als discussiestopper kunnen fungeren, en is overigens ook niet in overeenstemming met de wijze waarop bijvoorbeeld een Europees Hof voor de Rechten van de Mens te werk gaat.

Deze kritiek neemt niet weg dat eenieder die nadenkt over bovenstaande materie zich rekenschap moet geven van wat Ronald Dworkin ons nog altijd via zijn geschriften te melden heeft. Een gigant heeft ons verlaten, maar de erfenis is blijvend. •

12. London, Fontana Press, 1986. Zie hierover tevens G. van Oenen, o.c., p. 153 e.v.

13. *Ibid.*, p. 245 (cursivering toegevoegd).

14. Nagel heeft er terecht op gewezen hoe gepast het is de term ‘integrity’ hier te gebruiken. We noemen iemand immers integer wanneer zijn gedrag volgt uit princi-

pes en overtuigingen, ondanks externe druk om anders te handelen. Zo is het in Dworkins opvattingen ook met het recht: de principes die er in tot uiting komen moeten door de rechter toegepast worden, eventueel in weerwil van diens eigen principes en overtuigingen. T. Nagel. ‘Dworkin: interpre-

tation and the law’, in *Other Minds. Critical Essays 1969-1994*, Oxford, Oxford University Press, 1995, p. 197.

15. *Law’s Empire*, 1986, p. 225 (cursivering toegevoegd).

16. Hoewel Dworkin, in een weinig opgemerkte passage, zelf ook toegeeft dat *rights*

heel uitzonderlijk – op basis van uitzonderlijke argumenten –, bijvoorbeeld om een catastrofe te voorkomen, opzij mogen worden gezet door beleidsdoeleinden. *Taking Rights Seriously*, p. 191-192. Daarmee is de discussie weer geopend, want wanneer is er sprake van een catastrofe?